

Edmund Husserl'in Transandantal İndirgemeci Fenomenolojisi Düzleminde Metodolojik Nitel Bir Desen Olan Fenomenolojinin Sosyal Çalışmada Uygulanabilirliği

The Applicability of Phenomenology a Methodological Qualitative Pattern on the Level of Edmund Husserl's Transcendental Reductionist Phenomenology in Social Work

Metin ZAFER¹

1- Dr., Sosyolog, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, metinzafer2344@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2360-1162.

Öz

Pozitivizmin istatistiksel verilerle insanı anlamada bütüncül olarak yetersiz olduğu fikri nitel araştırmaların önemini ortaya çıkarmıştır. Fenomenoloji; epistemolojik olarak bilgiyi insanın dışında aramakta aksine herhangi bir olay veya olguya ilişkin bireyin yaşamında yer bulan deneyimler, hisler ve düşüncelerde aramaktadır. Fenomenolojinin felsefi kökleri çok eskilere dayanmakla birlikte sosyal bilimlerde araştırma yöntemi olarak kullanılmasında, Edmund Husserl'in çalışmaları önemli ölçüde etkili olmuştur. Fenomenoloji, betimleyici (transcendental), varoluşsal (existential) ve yorumlayıcı (hermeneutic) fenomenoloji olmak üzere üç aşamadan geçmiştir. Varoluşsal fenomenoloji günlük yaşamda varlığın beliren doğasını konu alırken, yorumlayıcı fenomenoloji düşünce ve deneyimleri yorumlamaktadır. Husserl'in betimleyici fenomenoloji ise deneyimin özüne inerek tanımlama yapmaktadır.

Bu çalışmada Husserl'in transandantal indirgemeci fenomenolojisinde; epokhe, apaçıklık, yönelimsellik gibi çeşitli kavramları irdelenmiştir. Bu amaç doğrultusunda çalışmada; Husserl'in transandantal indirgemeci fenomenolojisinin nitel araştırma yöntemi içinde yer alan fenomenoloji desenine uyarlanması ve sosyal çalışmada uygulanabilirliği ortaya konmaya çalışılmıştır. Sosyal çalışmanın disiplinlerarası, teorik yapısı ve uygulama alanı sosyal çalışmayı fenomenolojik çalışma alanına itmektedir.

Anahtar kelimeler: Edmund Husserl, fenomenoloji, sosyal çalışma.

Abstract

The idea that positivism is inadequate in understanding people holistically through statistical data has revealed the importance of qualitative research. Phenomenology does not seek epistemological knowledge outside of humans, but rather seeks it in the experiences, feelings and thoughts that take place in the life of an individual regarding any event or phenomenon. Although the philosophical roots of phenomenology date back to ancient times, the works of Edmund Husserl have had a significant impact on its use as a research method in the social sciences. Phenomenology has gone through three stages: descriptive, existential and hermeneutic phenomenology. While existential phenomenology deals with the emergent nature of existence in everyday life, interpretive phenomenology interprets thoughts and experiences. Husserl's descriptive phenomenology, on the other hand, defines the experience by getting to its essence.

Derleme Makale
Review Article

Makale Atf: Zafer, M. (2024). Edmund Husserl'in Transandantal İndirgemeci Fenomenolojisi Düzleminde Metodolojik Nitel Bir Desen Olan Fenomenolojinin Sosyal Çalışmada Uygulanabilirliği. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi* 8(2), 130-141.

DOI: 10.55109/tushad.1541571

Alındı 01.09.2024
Kabul Edildi 29.11.2024
Yayınlandı 31.12.2024

Telif hakkı: © 2021 yazarlar tarafından. Lisans Sahibi Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi, Rize, Türkiye.
Bu makale, Creative Commons Attribution (CC BY) lisansının

In this study, various concepts such as epoché, evidentiality, intentionality in Husserl's transcendental reductionist phenomenology are examined. In line with this purpose, the study attempts to adapt Husserl's transcendental reductionist phenomenology to the phenomenology pattern within the qualitative research method and to reveal its applicability in social work. The interdisciplinary, theoretical structure and field of application of social work pushes social work into the phenomenological field of study.

Key words: Edmund Husserl, phenomenology, social work.

Giriş

Nitel araştırmaların genel kabul gören bir tanımının yapılması pek mümkün görünmemektedir. Nitekim; etnografya, eylem araştırması, durumsal araştırma, antropoloji, doğal araştırma, yorumlayıcı araştırma, betimleyici araştırma, içerik analizi, kuram geliştirme gibi kavramlar araştırma deseni ve analiz teknikleri yönünde birbirlerine benzer yapıda olmaları, nitel araştırma kavramını birer şemsiye kavram olarak görmemizi sağlamaktadır. Bu bağlamda nitel araştırma deseni araştırmanın yaklaşımının belirlenmesi ve yaklaşımın çeşitli aşamalarında tutarlı olması için rehberlik eden bir strateji olarak tanımlanabilir. Diğer taraftan nitel araştırma desenleri farklı gelenek ve yaklaşımları içinde barındırması bu desenleri belirgin şekilde birbirinden ayırtmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2016, ss. 40-62). Fenomenolojiyi diğer nitel desenlerden ayıran temel özelliği benzer olgu, olay ya da kavramlara farklı bireylerin ne anladığı ve bunu nasıl anlamlandırdığına yoğunlaşmasıdır. Böylece herhangi bir olgunun daha iyi anlaşılmasına ve tanınmasına yardımcı olacak açıklamalar, örnekler ve yaşantılar sunulmasına olanak sağlamaktadır (Sözbilir, 2019, s. 51).

Fenomenolojinin felsefi arka planına bakıldığında, dış gerçekliği reddetmeyerek sezgi yoluyla kazanılmış bilgilerin öncelikli olduğunu daha belirgin olarak bilinçlilik konusunda hakikate ilişkin son karar verici mercinin sezgi olduğu fikrine dayanmaktadır (Budak, 2009, s. 285-286). Fenomenoloji epistemolojik anlamda bilgiyi insanın dışında değil, dolayısıyla insanın yaşantısından başlayarak onun bilinci aracılığıyla oluşturduğu olgular olarak ele almaktadır (Yılmaz, 2019, s. 114). Bu nedenle fenomenologlara göre kişi bir yönüyle dünyayı inşa eden bir özneyken, diğer yönüyle inşa edilen dünyanın etkisindedir. Bu bağlamda çevre ile kurulan ilişkiler diyalektik bir ilişki içinde dışsallaştırma-nesnelleştirme ve içselleştirme süreçlerinin süreklilik kazandığı bir döngüye dönüşmektedir. Toplumsal yapının inşasının dinamik bir süreç olduğu düşüncesinden yola çıkılarak, inşa sürecinden kişiyi fenomenologlar pasif birer varlık olarak değil, aksine sürecin aktif birer aktörü olarak görmektedirler (Canatan, 2020, s. 90).

Fenomenoloji gerek felsefi gerekse birer desen olarak kendi içinde farklılaşabilmektedir. Bu nedenle çalışmada, Husserl'in transandantal indirgemeci fenomenolojisinin, fenomenolojik desene uygun duruma getirilmesi için izlenecek adımların bilinmesini zorunlu kılmaktadır. Nitekim Husserl saf bilince varmanın yöntemini bulup özleri transandantal bilinçte kurabilmesi durumunda ancak fenomenolojinin kesin bir bilim olma iddiasını yerine getireceğinden bahsetmektedir (Husserl, 1997, s. 72). Bu nedenle çalışma ile Husserl'in transandantal indirgemeci fenomenolojisinin sosyal hizmet bilimi çerçevesinde uygulanabilir olmasının ortaya konulmasının yanı sıra sosyal çalışmacıların bilimsel araştırmalarında alternatif olarak transandantal indirgemeci fenomenolojik bakış açısının oluşmasına katkı sunması umulmaktadır.

1. Tarihsel Bağlamda Fenomen-Fenomenoloji Kavramları

İlkçağ Yunan felsefesinde fenomen akıl tarafından kavranan gerçek nesnenin aksine duyularla kavranan veya idrak edilen nesne duyusal görünüş manalarını içermektedir. Nitekim Platon fenomenleri "idea" ya da bir şeyin özünü karşı karşıya getirip böylece gerçekliğin en düşük ve zayıf şeklini temsil ettiklerinden bahsetmektedir. Diğer taraftan Platon idealar dünyasından farklı olarak "akıl yoluyla bilinebilir olan duyu ile algılanabilir" sözüyle sürekli değişme içinde olan fenomenler dünyasını, görünüşler dünyası olarak ifade etmektedir (Cevizci, 2013, ss. 654-656).

Fenomenoloji ve fenomen terimleri Grekçe "Phainomenon" (kendini gösteren şey ya da gözüken, zuhur eden şey) kelimesinden gelmektedir. Kavramsal olarak fenomenoloji felsefi manada, ilk olarak Johann Heinrich Lambert'in Neues Organon (1764) adlı eserinde yer bulmuştur. Lambert fenomenolojiyi din ve felsefi fenomenolojiden bağımsız olarak "yanılsama teorisi" olarak tanımlamıştır. On sekizinci yüzyılın sonlarında Alman filozof Immanuel Kant deneyimin, zihnimizce oluşturulan ve görülen şeylerin verileri olan fenomenlerle ilgili olarak önemli çıkarımlarda bulunmuştur. Bu bağlamda Kant "numenler" yani zihinden bağımsız olarak kendinden olan şeyler veya yalnızca akıl ile idrak edilen şeylerden ayrılan fenomenlerin objektif, rasyonel ve bilimsel olarak çalışılabileceğini ifade etmektedir. Hegel "The Pheno

menology of the Spiril" (1807) adlı eserinde, Kant'ın fenomenler-numenler ile ilgili olarak fenomenlerin, saf duyu deneyiminin gelişmemiş bilincinde tezahür ederek mutlak bilgi formunda sona eren bilginin reel safhaları diğer bir ifadeyle ruhun gelişmesindeki tezahürleri olarak ifade etmiştir (Douglas, 1996, ss. 438-440).

Fenomenolojisi Lambert'e göre bilincin araştırılması, Kant'a göre algıladığımız şeylerin özlerinin bilinmemesi, Hegel göre ise şeylerin bize görüldüğü şekilde incelenmesidir (Moseley, 2008, s. 102). Heidegger, 2006 fenomeni: "*Kendini-kendinde-gösteren, ayan olan*" fenomenolojiyi ise "*Kendini gösterenin bizatihi kendinden hareketle görünür kılınması*" olarak tanımlamıştır (Heidegger, 2006, ss. 29-35) Sartre'ye göre fenomen fikrinin ortaya çıkması modern fikrin var olanın ve onu açığa çıkaran görünmeler dizisine indirgeyerek önemli gelişme gösterdiği, böylece düalizmin ortadan kaldırılarak yerine monizmin konmasının hedeflendiğini ifade edilmiştir (Sartre, 2009, s. 19).

Fenomenolojinin temel düşüncesine göre felsefecilerin önemli bir kısmının bilginin kökenin gerekçelendirilmesi problemlerinin olduğu, nitekim ampristler için duyuların geçerli olması, rasyonalistlere göre sadece zihnin tümdengelim işlemlerinin anlam kazanacağını ifade etmişlerdir. Fenomenologlar ise bu tartışmada zihnin çalışmasıyla beden arasındaki ikiliği çözüme kavuşturmayı amaçlamaktadırlar (Moseley, 2008, s. 102). Bir bilgi kuramı olarak fenomenoloji, fenomenin betimlenebileceğini ileri sürmektedir. Bu bağlamda gözlemlenebilen fenomenin saf betimleme bilimi olmasının yanı sıra dolaysız deneyimi duysal ve emprik değil sezgiseldir. Böylece fenomenolojik bir cümle analitik ve non-empriktir. Bu da zorunlu olarak fenomenolojiyi doğru yaptığı gibi diğer taraftan da "apriori" yapmaktadır (Çüçen, 2005, s. 91). Daha sonra Alfred Schutz, Phenomenology fot the Social Word (1932) adlı kitabında sosyolojinin temel ilkelerini ortaya koyarak gündelik hayatımızda devamlı iç içe olduğumuz nesnelere ve onlara ilişkin bilgilerimizi farklılaşmamış esas bir deneyim akımında nasıl kurduğumuzdan bahsederek bilincin temel eyleminin tripleştirme olduğunu savunmuştur (Marshall, 2009, s. 241).

2. Husserl'de Fenomenoloji

Fenomenolojinin entelektüel köklerinin felsefede Edmund Husserl'in düşüncelerine dayanmaktadır. Daha sonrasında da fenomenoloji pek çok sosyal bilime ilham kaynağı olmuştur (Canatan, 2020, s. 90). Husserl özne ile nesne arasında ortaya çıkan ilişkiyi gözlemlemek gayesiyle "şeylere dönüş" sloganıyla olguların nasıl meydana geldikleri sorusunu ön planda tutmuştur. Aynı zamanda Descartes'ten sonra benlik gerçeğini tekrardan ele alan Husserl öznenin olgular ile olan ilişkisinin bilinç yoluyla sağlanacağını ifade ederek bilincin yönelim özelliğini kanıtlamıştır (Unat, 2012, s. 11).

Husserl'in 1900-1901'de yayınladığı Logische Untersuchunge (Mantık Araştırmaları) adlı eserinde fenomenolojiye ilişkin ilk düşüncelerinin daha sonra 1913 yılında yayınladığı "Ideen zueinerreinen Phanomenologie und Phanomenologischen Philosophie" (Saf Bir Fenomenolojiye ve Fenomenolojik Felsefeye İlişkin Düşünceler) adlı ikinci yapıtında büyük ölçüde değiştiği, aynı şekilde 1936 yılında yayınladığı "Krisis der Europäischen Wissenschaften und Die Transzendental Phanomenologie (Avrupa Bilimler Krizi ve Transzendental Fenomenoloji) adlı yapıtında da düşüncelerindeki değişimler net şekilde görülmüştür (Husserl, 2003, s. 8). Husserl'in fenomenoloji düşüncesinin ortaya çıkması ile ilgili temel iddiası, felsefede ortaya çıkan krizi Yunan düşüncesine özgü gerçek akılcılığın sona ermesiyle ilişkilendirerek, amacının insan aklını kurtarmak olduğunu belirtmiştir (Cevizci, 2010, s. 220). Husserl fenomenolojiyi sezgiye dayanan, betimlemeye ilişkin bir öz bilimi olarak ifade etmektedir (Husserl, 1973, s. 71). Husserl, Platon gibi değişmeyen, kalıcı ve kendi kendisiyle aynı kalan gerçeğin varlığına inandığı fakat bu gerçeğe Husserl fenomenlerden giderek duysal algılama aktı sayesinde ulaşabileceğini iddia etmiştir (Öktem, 2005, s. 54).

Husserl fenomenolojisinde önemli yer tutan "*yönelimsellik*" kavramını hocası Brenteno'ndan (skolastik felsefeden aldığı) olarak bilinç edinimlerini açıklamıştır (Husserl, 2003, s. 114).

“Bilincin bir şeyin bilinci olabilmesi için, öncelikle onun söz konusu “şeyi” görüsel olarak görünebilir hale getirebilme gücünün bilincinde olması gerekir. Bilincin bir nesneye yönelimi, şey’le kurulan durağan bir ilişki değildir. Yönelimsel bilinç, her türünde, deneylenenin görüsel bir biçimde kendisine sahip olmaya çalışır; apaçıklığa ulaşmaya çalışır. Bu bilincin amacıdır (telos). Bu anlamda her türlü bilinç yaşantısı, “teoloji” yasası altında toplanabilir” (Husserl, 2003, s. 14).

Husserl’in yönelimsellikten sonra “*apaçıklık*” (evidenz) ikinci temel kavramıdır. Apaçıklık Husserl’e göre raslantısal birtakım yargılara eşlik eden ve ona bağlı olan bir duygu değildir. Ayrıca doğru yargılarla da ilişkilendirilecek bir psikolojik niteliği de yoktur. Nitekim apaçıklık doğruluğun yaşantısının kendisidir. Doğruluğun yaşantısıysa ideal var olanın reel bir edimde yaşanması anlamından başka bir anlamı da içermemektedir (Husserl, 2003, s. 111).

Sistematik bir biçimde bilincin incelenmesini konu alan fenomenolojinin temel iddiası, emin olduğumuz tek fenomenin bilinç olmasıdır. Matematiksel formüllerden nesnelere algılayışımıza kadar tüm dünya tecrübelerimiz bilinç içinde ve bilinç tarafından kurulmuştur. Bu nedenle dünyaya ilişkin tüm bildiklerimizin boş verilmesi ve bilginin hangi süreçlerden geçerek oluştuğuna yönelmemiz gerekmektedir. Nitekim fenomenolojik indirgeme diğer bir ifade ile paranteze alma stratejisi bu şekilde sağlanmaktadır (Marshall, 2009, s. 241).

Husserl fenomenolojinin obje karşısında fenomenolojik tavır aldığını bu tavrın doğal tavrıdan zıddı olduğunu, çünkü doğal tavrın kendine verilenle yetindiği için dogmatik olarak değerlendirmektedir. Fakat fenomenolojik tavır kritik bir öz bilimdir bu nedenle eleştirel olmak zorundadır. Fenomenolojik tavır refleksiyona dayandığından bilincin aktarı içkin varlık alanına dolayısıyla bilince çevrilmiştir (Öktem, 2005, s. 29) Bu tavır günlük yaşantımızda sergilemiş olduğumuz doğal tavrıdan ayrılarak fenomenolojik indirgeme (redüksiyon) pratiğinden sonra nesnelere yönelimimizin nasıl olması gerektiği ile de ilgilidir. Redüksiyon bizlere yaşanmış olaylar, dış dünyanın sağladığı önyargılar ve harmanlanmış olan tüm fenomenler gibi dış etkilerin fenomeni anlamlandırmada bizleri yanılgıya düşürebilmektedir (Güleroğlu, 2023, s. 6). Husserl’in temel yöntemi olan indirgeme “*epokhe*” ile kullandığında yargıdan kaçınma, paranteze alma, askıya alma gibi anlamları içermekte genel olarak dış dünyaya ilişkin inançlarımız, düşüncelerimiz ve ruhsal durumlarımızın askıya alınmasına yani ön kabullerden kaçınmayı ifade etmektedir (Taşkın, 2021, s. 153). Modern felsefedeki sorunlarını Husserl transandental indirgeme ve epokhe ile çözümlenmeye yönelir. Bu yönde temel eleştirisi her şeyin bilimsel bilgi ile ele alınmasının ve yaşam dünyasının nedensellik ilkesiyle anlaşılmasının mümkün olmadığı düşüncesine dayandırmaktadır (Gür, 2021, s. 346).

Diğer taraftan Husserl’in aşkın fenomenolojisi ile *kasıtlılık* kavramı yakından ilişkilidir. Bu bağlamda kasıtlılık bilince daha açık olarak herhangi bir şeyin farkında olunmasının iç deneyimine işaret etmektedir. Böylece her kasıtlılık dilsel anlama (noema) ve idrak sürecinden (noesis) oluşmaktadır. Noema fenomendir gerçek nesne değildir, dolayısıyla ağacın kendisi değil sadece görüntüsüdür. Noema ve noesis korelasyonu bize şunu göstermektedir ki algılanan şeyin şekli noema iken, kendinden mükemmel oluş ise noesistir. Bu durum her ikisi arasında bilincin kasıtlılığını içeren ilişkiye atıfta bulunmaktadır (Patton, 2018, ss. 483-484).

3. Transandental İndirgemeci Fenomenolojisi

Fenomenoloji çalışmaları Husserl tarafından sonrasında Heidegger tarafından yapılmıştır. Husserl geleneksel/betimleyici/tanımlayıcı (Transcendental Phenomenology) fenomenoloji yaklaşımı ile fenomenin anlamını ortaya koyma ve tanımlama yapılması esastır. Heidegger yorumlayıcı (Hermeneutic Phenomenology) ile fenomeni deneyimleyenlerinin düşüncelerinin yorumlamasını yapmaktadır. Betimleyici fenomenolojide fenomeni betimlemek, tanımlamak asıl amaç olduğundan araştırmacının ön yargılarını araştırma dışında tutması esas iken yorumlayıcı fenomenolojide fenomeni anlayıp

yorumlamak esas alındığı için önyargıları kenarda tutmak mümkün olmamaktadır. Bu iki fenomenolojik yaklaşım ortak yönü bireylerin fenomen ile ilgili deneyimlerini konu almasıdır (Kıral, 2021, ss. 101.102).

Fenomenoloji transandantal, varoluşçu ve hermeneutik fenomenoloji olmak üzere üç evreden geçmiştir. Transandantal fenomenoloji bilginin deneyimdeki özsel temellerine yönelik bir araştırmadan neşet eden ilk evresidir. Varoluşsal fenomenoloji ise gündelik dünyada ortaya çıkan varlığın doğasına odaklanmaktadır. Hermeneutik fenomenoloji ise varlığın önceliğini kabul etmekle beraber, dili içinde insan varlığının oluştuğunu en temel ortam olarak görmektedir (Cevizci, 2013, s. 657).

Transandantal fenomenolojinin temel yöntemi indirgemedir. Nitekim indirgemeyi Husserl fenomenler alanına ulaşmak için yöntemsel bir işlemi anlatmak için kullanmıştır. İndirgeme çeşitli kavramlarla kullanılmıştır. Bunlardan en fazla transandantal fenomenolojik indirgeme ve fenomenolojik indirgeme kavramlarıdır. Birer Antik Yunan terimi olan “epokhe” ile kullandığında yargıdan kaçınma, paranteze alma, askıya alma gibi anlamları içermekle birlikte genel olarak dış dünyaya ilişkin inançlarımız, düşüncelerimiz ve ruhsal durumlarımızın askıya alınması yani ön kabullerden kaçınmayı ifade etmektedir (Taşkın, 2021, s. 153).

4. Bir Nitel Desen Olarak Fenomenoloji

Fenomenoloji Türkçeye olgubilim olarak tercüme edilmiştir. Bu bağlamda nitel araştırma desenleri içinde yer alan olgubilim araştırmaları bireylerin herhangi bir olguya dair yaşantıları ve yaşantılara yükledikleri anlamları ortaya çıkarmayı amaçlayan bir araştırmadır. Fenomenoloji araştırmalarında benzer olgu, olay ya da kavramlardan farklı bireylerin ne anladığı ve bunu nasıl anlamlandırdığına yoğunlaşılır. Böylece herhangi bir olgunun daha iyi anlaşılmasına ve tanınmasına yardımcı olacak açıklamalar, örnekler ve yaşantılar sunabilmektedir (Sözbilir, 2019, s. 51). Ayrıca “Fenomen” kelime olarak görünen anlamına gelmektedir. Bu bağlamda fenomenoloji “görüngübilim” olarak ta tercüme edilmiştir. Ancak bu çeviri bazı yanlış anlamlara neden olabilmektedir. Burada gözle görünen somut nesnel olduğu anlamı çıkmamalıdır. Görünenden kasıt “bilince görünen” anlamı taşımaktadır. Buda iki aşamada gerçekleşmektedir. İlk olarak bilincin gözle görünenleri bazı işlemlerden geçirerek yeniden görmesi, ikinci olarak ise insana dair her türlü tavır, tutum ve düşüncelerin bilinçte görülmesidir (Sofuoğlu, 2009, s. 9).

Fenomenolojik araştırma katılımcıların ve araştırmacıların bir olguya yönelik yaşanan deneyimleri kendilerini tanımladıkları şekliyle anlatıldığı felsefe ve psikolojiden neşet eden bir desendir (Creswell ve Creswell, 2021, s. 13). Aynı zamanda fenomenoloji farkında olduğumuz fakat ayrıntılı ve derinlemesine bir kavrayışa sahip olmadığımız olgulara odaklanmamızı sağlamaktadır. Bu olgular içinde bulunduğumuz dünyada algılar, deneyimler, olaylar, yönelimler, durumlar ve kavramlar gibi çeşitlilik göstererek karşımıza çıkabilmektedir. Diğer taraftan bu olgularla günlük yaşantımız içinde çeşitli biçimlerde karşılaşabilmekteyiz fakat bu olguları tümüyle anlamamız olanaklı olmayabilmektedir. Bu nedenle tamamıyla yabancı olmadığımız aynı zamanda da tam olarak ta anlamını kavrayamadığımız olguları araştırmayı amaçlayan araştırmalar için fenomenoloji deseni uygun bir araştırma zemini hazırlamaktadır (Yıldırım ve Şimşek, s. 2016: 69).

Fenomenoloji yalnızca felsefi bir sistem olarak değil aynı zamanda şeyler’in içinde gizli öz’ün bilgisine erişmeye çalışan bir yöntem olduğu düşünülebilir (Özalp ve Ergen, 2017: 210). Aynı zamanda fenomenoloji başlı başına kendi odak noktası olan ve kendine özgü yöntemsel stratejileri olan bir nitel araştırmadır (Merriam, 2015, s. 26). Fenomenoloji yöntem olarak çağdaş çağın teknolojik ve hesaplamalı yöntemlerinin etik bir düzelticisidir (Van Manen, 2007, s.12). Bu nedenle varlığın betimlenmesinin sadece nicel yöntemle sınırlı olması fenomenolojiyi ampirik ve pozitivist düşünce ile karşı karşıya getirmiştir. Bu bağlamda sürekli varlığın istatistiksel olarak betimlenemeyeceği fenomenolojinin özünü oluşturmaktadır (Sevimli, 2022, ss. 71-72).

Fenomenoloji çalışmaları bireylerin edindikleri deneyimleri ve içselleştirdikleri anlamları doğru olarak açıklayabilecekleri faraziyesine dayanmaktadır (Sözbilir, 2019, s. 52). İnsanlar yaşamları süresince her zaman görüngülerle karşılaşır fakat gördüklerimizin özüne ilişkin hakikatleri düşünme konusunda muhtemelen kimse çaba göstermemektedir. Nitekim insan yaşamı sadece istatistiklere indirgenecek durumda değildir. İstatistiklere indirgenemeyen kısımların nasıl anlamlandırılacağına ilişkin bir rehber gereksinim duyulmaktadır. Bu bağlamda fenomenoloji yaşadığımız dünyayı anlamlandırmanın yollarını görmemize ve sorgulamamıza imkân sağlamaktadır (Sevimli, 2022, s. 68). Aynı zamanda fenomenolojik yöntem bireyin dünyaya yönelik deneyimi karşısında, dünyanın yapısı, varoluşu ve özellikleri ile ilgili tüm kabulleri yok sayarak tepkili bir tavır alması gerekmektedir (Howard, 2005, s.791).

5. Fenomenoloji Araştırmalarında İzlenecek Adımlar

Felsefe ile fenomenolojinin kesiştiği alan nitel araştırmanın odak noktası ile örtüşmektedir. Bu bağlamda fenomenoloji nitel araştırmanın temellerini oluşturan bakış açılarından bir tanesini oluşturmaktadır. Fenomenoloji araştırmalarının derinlikli olması ve olayı başkalarının empati kurabileceği düzeyde ortaya koyabilmesi özelliğiyle güçlü bir desendir. (Yılmaz, 2019, s. 127). Araştırmacıların araştırmada fenomenolojik bilimsel bir yöntem sunabilmeleri için; tanımlayıcı olması, fenomenolojik indirgeme içinde olması ve hiç değilse bir tür bireyselleştirilmiş değişmez temel anlamlar araması gerekmektedir (Giorgi, 1997, s. 249). Fenomenoloji araştırmaları bizlere hakkında hiç ya da çok az bilgisi sahibi olduğumuz olgulara ilişkin zengin veriler sunmaktadır (Starks ve Brown Trinidad, 2008: s. 1376). Bu bağlamda fenomenolojik araştırmalarda izlenecek adımlardan önemli olanlar şu şekildedir;

- Tüm bilimsel araştırma süreçlerinde olduğu gibi bir nitel araştırma deseni olan fenomenolojide de araştırma probleminin belirlenmesi ile başlamaktadır. Bu bağlamda problem belirlendikten sonra fenomenoloji desenine uygunluğu belirlenmesi önemli olmaktadır (Yalçın, 2022. s. 224). Fenomenoloji araştırmaları çoğu zaman üzerinde düşünce sahibi olunan bir durumun derinlemesine araştırılmasının gerektiği durumlarda tercih edilmektedir (Yıldırım, 2018, s. 99).
- Fenomenoloji araştırmalarında veri kaynakları oluştururken araştırmada odaklanılan olguyu yaşayan, dışa vurabilecek ya da yansıtacak birey veya gruplar olmalıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2016, s. 69; Creswell, 2023, s. 81). Örneğin yaşlıların sosyal dışlanmışlıklarını konu alan bir çalışmada katılımcıların yaşlı olması, dışlanmışlık olgusunu deneyimlemiş olmaları ve bu olguyu dışa vurabilmeleri için yaşlılığın getirdiği mental sorunlarının bulunmaması gerekmektedir. Araştırma sorusu belirlendikten sonra olguya ışık tutacak katılımcıların belirlenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda çalışma popülasyonu ve sayısı belirlenirken daha sonrasında araştırmacının ihtiyaç duyduğu verileri elde edene kadar araştırmacı katılımcı eklemelerinde bulunabilmektedir (Kleiman, 2004, s. 11).
- Veri toplama ve analiz süreçlerinde araştırmacının deneyimli olması çok önemlidir (Yılmaz, 2019, s. 126). Fenomenolojik araştırmalarda öznel yaşamın ortaya konulması beraberinde belirli etik ilkelere uyulması ayrıca katılımcıların samimi cevap vermesi gibi bazı önlemlerin alınması gerekmektedir (Yılmaz, 2019, s. 126). Fenomenolojik araştırmalarda araştırma etiği son derece önemlidir. Araştırmacı etik ilkelere özen göstereceğini ilişkin gerekli bilgileri yazılı ve sözlü bir şekilde görüşme öncesinde belirtmelidir. Bu bağlamda görüşmecilere araştırmaya gönüllü katılım sağladıklarına dair onam formunun imzalatılması ve katılımcıların gerçek kimliği yerine araştırmada rumuz kullanılması gerekmektedir. Diğer taraftan hem çalışma sürecinde hem de çalışma sonrasında elde edilen veriler iyi bir şekilde saklanmalıdır. Son olarak araştırmacı elde etmiş olduğu verileri kendi çıkarları doğrultusunda değiştirmemeli ve tarafsız şekilde analiz etmelidir (Yalçın, 2022. s. 224).
- Fenomenoloji araştırmalarında birçok veri elde etme seçeneği bulunmasına karşın yaygın olarak detaylı, açık uçlu ve derinlemesine görüşme yapılmaktadır (Sözbilir, 2019, s. 52).

Araştırmacı katılımcıların söylemlerinin dışına çıkacak şekilde yorumlayamaz fakat araştırmada bireyin yaşantısının özüne inerken bazı çıkarımlar yapması gerekmektedir. Bu nedenle fenomenoloji araştırmalarında derinlemesine veri toplanması esas alınmalıdır (Yılmaz, 2019, s. 126). Bunun içinde katılımcılarla tekrar tekrar görüşmeler yapılabilir.

- Fenomenolojinin temel veri toplama aracı görüşmedir. Bu bağlamda olgulara yönelik yaşantı ve anlamları meydana çıkarabilmek için görüşmede araştırmacılara sunulan esneklik, sondalar ve etkileşim yoluyla irdeleme özelliklerinin kullanılmasının yanı sıra görüşmenin yapıldığı bireylere empati ve güvene dayalı bir etkileşim ortamının sunulması önemli olmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2016: s. 71). Ayrıca fenomenolojik araştırmalarda yapılandırılmış görüşmeler en önemli veri toplama aracıdır (Yılmaz, 2019, s. 126). Özellikle sosyal hizmet açısından engelli, yaşlı, göçmenler gibi dezavantajlı gruplarla yapılan çalışmalarda, araştırmacının güven vermesi araştırmacının sağlıklı yürütülmesi açısından son derece önemlidir.

- Neden sorularının kullanılmamasına dikkat edilmelidir. Çünkü neden-sonuç ilişkiseliliği rasyonelliğin olduğunu varsayar ve sebebin bilindiğini kabul eder. Böylece neden soruları tündengelimli, analitik çıkarımlarda bulunurken bireyin neyi hissettiğinin, neyi deneyimlediğinin ne düşündüğünün ve ne bildiğinin ötesine geçmektedir (Patton, 2018, ss. 363). Bu nedenle fenomenoloji araştırmalarında, katılımcılara temelde araştırma sorusu bir olguya yönelik yaşantılarının özüne ilişkin olmasının yanı sıra bu olguyu nasıl algıladıklarını ortaya koyucu şekilde sorulması gerekmektedir (Yılmaz, 2019, s. 116).

- Fenomenoloji araştırmalarında örneklem seçiminde sıklıkla amaçlı örneklem kullanılmaktadır. Nitekim herhangi bir yaşantıya ilişkin fikir elde edebilmek için o yaşantıya sahip bireylere ulaşılması gerekmektedir. Aynı zamanda kartopu örneklemeden de fenomenoloji araştırmalarında yararlanılmaktadır. Bu durum daha çok örneklem grubuna ulaşmada yaşanan güçlükler sonrasında önce birkaç katılımcı ile görüşmenin başlatılarak onların önerileriyle başka kişilere ulaşılmasına imkân sağlaması açısından kolaylık sağlamaktadır (Yılmaz, 2019, s. 116).

- Fenomenolojinin bir gereksinimi olarak elde edilen veriler yorumlanırken araştırmacının kendi görüşünü bir kenara bırakması fenomenolojik terim olarak paranteze alması gerekmektedir (Yılmaz, 2019, s. 126). Bu durum fenomenolojik indirgeme açısından en önemli aşama olarak görülebilir.

- Fenomenoloji araştırmalarında gerçeklik ve geçerlilik diğer nitel araştırmalarla benzerlik göstermektedir. Bu bağlamda gerçeklik ve geçerliliği sağlamak için araştırmacıların ön yargılarından arındırılması, veri analizi sürecinde görüşme yapılan kişilerle tekrardan görüşülerek doğru yorumlandığına ilişkin onay alınması ve farklı uzmanlardan fikir alınması önemlidir (Yılmaz, 2019, s. 126-127.) Aynı zamanda nitel çalışmalarda güvenilirlik geçerlilik için zorunludur (Neuman, 2022: 363). Fenomenoloji deseninde diğer nitel araştırmalarda olduğu gibi genellenebilirlik düşüktür (Yılmaz, 2019, s. 127.) Aynı zamanda tıpkı diğer nitel araştırma desenlerinde olduğu gibi güvenilirlik ve geçerlik önemlidir (Yalçın, 2022, s. 224).

- Görüşme sonrası bireylerin betimlemeleri kavramsallaştırılarak elde edilen veriler toplanarak sınırlı sayıda kategorilere ayrılır. Sınırlı sayıda elde edilen kategoriler tasvir edilerek ya da tanımlanarak karşılıklı ilişki kurulması ve bazı ölçütlere göre revize edilmesi için karşılaştırılmaktadır. Ancak bu analiz sürecinin sağlıklı bir şekilde yürütülmesi için tekrarlı ve derinlemesine görüşmeye gereksinim duyulmaktadır (Sözbilir, 2019, s. 52).

- Fenomenoloji araştırmalarında olguya ilişkin yaşantının özünün anlaşılmasının ortaya konulması için yapılan içerik analizinde, verinin kavramsallaştırılması ile olguyu tanımlayabilecek temaların ortaya çıkarılması hedeflenmektedir. Fenomenoloji araştırmalarında *yapısal* (katılımcılarınca durum, koşul ve içerik açısından nasıl deneyim edildiği) ve *dokusal* (katılımcılarınca neyin deneyim edildiği) betimlemeler yapılarak sık sık alıntılara yer verilmektedir. Böylece ortaya çıkan örüntüler ve temalardan elde edilen bulgular açıklanarak yorumlanması sağlanmaktadır

(Yılmaz, 2019, s. 126; Yıldırım ve Şimşek, 2016, s. 72). Bu temalar daha çok katılımcıların ifadelerinde yer alan kavramların sıklığı ile belirlenmektedir.

- Fenomenoloji neyin, nasıl deneyimlendiği bütünlüğü içinde bireylerin deneyimledikleri özün tartışıldığı dokusal ve yapısal betimlemelerin birleştirilerek betimlendiği bir bölüm ile sonlandırılmaktadır (Creswell, 2023, ss. 81-196).

6. Sosyal Çalışmada Fenomenolojinin Uygulanabilirliği

Sosyal hizmet uygulamasında görüşme tekniği mikro, mezzo ve makro düzeyde her müracaatçı grubuyla çalışırken başvurulan en temel araçtır (Zengin, 2018, s. 28). Fenomenolojide de en temel veri toplama aracı görüşmedir (Yıldırım ve Şimşek, 2016, s. 71). Bu bağlamda fenomenolojik bakış açısı ile yapılan görüşmelerin müracaatçıların sorunlarının özüne inilmesinde önemli ölçüde katkı sağlayacağı düşünülebilir.

Sosyal hizmet, psikoloji, sosyoloji, antropoloji gibi sosyal bilimler alanında insan ve toplum davranışlarının incelenmesi temeldir. Bu bağlamda insana ve topluma özgü olgu ve olayların açıklanmasından ziyade keşfedilmesi, anlaşılması beklenen karmaşık anlamlar dünyasıdır. Dolayısıyla sayılarla bunu açıklamak pek kolay değildir. İnsanların davranış ve kanaatler nasıl oluşur? Çevrelerinde olup bitenden nasıl etkilenir? Gibi sorulara yanıt aramaktadır (Karataş, 2015, s. 79). Tüm bilimlerde olduğu gibi sosyal çalışmada da incelenen olgulara ilişkin anlaşılır, kavranılır ilişkiler arama birer amaç olarak görülmektedir (Şeker, 2018, s. 3).

Özellikle fenomenoloji araştırmalarında aynı olgunun ya da olayın farklı bireylerce nasıl algılandığı anlamlandırdığı ön plandadır (Sözbilir, 2019, s. 51). Böylece insan yaşamının istatistiklere indirgenemeyen tarafının nasıl anlamlandırıldığına ilişkin yönünün görülmesine ve sorgulanmasına olanak sağlamaktadır (Sevimli, 2022, s. 68). Özellikle sosyal hizmetin yoksulluk, engellilik, yaşlılık, göç, bağımlılık gibi pek çok alana sirayet eden çalışma ağı bulunmaktadır. Bu alanlara ilişkin birey tarafından olumlu ya da olumsuz deneyimlenen olgu ve olaylar çoğu zaman mikro düzeyde olabilirken, bazen mezzo ve makro düzeyde de deneyimlenebilmektedir. Örneğin mezzo düzeyde bağımlı bir bireyin ailesinin ve yakın çevresinin bu olguya ilişkin algısının nasıl olduğu araştırma konusu olarak değerlendirilebilir. Diğer taraftan içinde bulunulan toplumun bu olguya ilişkin algısının anlaşılmasında fenomenolojik çalışmadan faydalanılabilir. Bir diğer örnekte yaşlılıkta ihmal, ayrımcılık, dışlanma, yalnızlık gibi sorunlarının anlaşılmasında hem yaşlı hem yaşlıya bakım sağlayan aile ya da kurumun deneyimlerinin ne-nasıl olduğu araştırma konusu olabilir. Göçmenlerin göç ettikleri ülkede deneyimleri ne-nasıldır? Gibi pek çok sorunun anlaşılmasında fenomenolojinin derinlemesine görüşme ve öze inme tekniklerinin güçlü yönlerinden faydalanılabilir. Nitekim fenomenoloji psikolojik gerçekleri ortaya çıkarmak ve gerçekleri tanımlamak için tasarlanmıştır (Baker, Wuest ve Stern, 1992, s. 1357).

Sosyal hizmetin sıklıkla başvurduğu sistem kuramı ve ekosistem yaklaşımının fenomenoloji çalışmalarında önemli referans noktaları olarak görülebilir. Nitekim müracaatçıların yaşam koşullarının ortaya çıkardığı karmaşık ve birbirinden bağımsız olmayan sorunlara odaklanan sistem kuramı sosyal çalışma açısından güçlü bir araçtır. (Duyan 2018, s. 5-17). Bir başka açıdan sosyal çalışma uygulamasında birey ve onun refahı temel hedef olarak görülmektedir. Bu nedenle ekolojik yaklaşım bireyin doğuştan var olan özellikleri, fiziksel ve ruhsal özellikleri, geçmiş yaşantısı gibi çevresel faktörleri göz önünde bulundurmaktadır (Duyan, 2012: s. 163). Bu bağlamda sosyal çalışmacılar bireyin problemlerinin belirlenmesi ve çözümü için sistem ve ekosistem kuram/yaklaşımından yararlanmalarının önemli avantajlar sağladığı bilinmektedir. Problemlerin özüne inmek için de transandantal indirgemeci fenomenolojinin bilgi temellerinin bilinmesi bireylerin deneyimlerinin özüne inilmesi için son derece önemli olduğu söylenebilir.

Diğer taraftan sosyal çalışmada sıklıkla ele alınan güçlendirme yaklaşımı fenomenoloji araştırmalarına önemli bir alan açmaktadır. Nitekim sosyal hizmetin sistem modeline dayanmasından dolayı hem zayıflığı hem de gücü tanımlamayı, müracaatçıların güçlüklerini çözümlenmeye ve bu doğrultuda onların gücünü sürece dâhil etmeye çalışmaktadırlar (Zastrow, 2015, s. 20-21). Böylece güçlendirme yaklaşımı ile müracaatçının kendi kendini yönetmesi, benlik saygısı kısacası psikolojik iyi oluşuna katkı sunmak için sorun çözme becerilerini arttırmak nihai hedeftir (Teater, 2019, s. 83). Fenomenoloji bu sorunların belirlenmesinde önemli bir araç olarak görülebilir.

Sonuç

Sosyal bilimlerde nitel araştırmalar, özelinde ise fenomenolojik çalışmalar son zamanlarda sıklıkla araştırmacılar tarafından kullanılmaya başlamıştır. Özellikle insanın düşünen bir varlık olması ona birçok hissiyat/sezgisel duygu vermektedir. Aynı zamanda düşünme eyleminin soyut olması insanı anlama çabasını da fazlasıyla zorlaştırmaktadır. Nitekim insanın zihninin ölçülememesinin bir sonucu olarak insana dair pek çok şeyi gizemli kılmaktadır. Bu nedenle insanı anlamada fenomenoloji önemli bir boşluğu doldurma olanağı sunmuştur. Bu bağlamda Husserl'in transandantal indirgemeci fenomenoloji alan yazında ifade edildiği gibi öz-lerin bilinçle buluşması saf bilince ulaşma yönteminin bulunmasıyla ancak bir bilim iddiası taşıyabileceği ifade edilmiştir. Tam da bundan dolayı metodolojik bir desen olan fenomenoloji bu iddiayı yerine getirmede önemli bir çığır açmıştır. Husserl'in betimleyici fenomenolojisinde temel amaç fenomeni betimlemektir. Bu nedenle transandantal indirgeme ve epokhe araştırmacılara herhangi bir çalışma sırasında yargıdan kaçınmayı, dış dünyaya ilişkin düşünce ve inançların askıya bir diğer ifade ile paranteze alınması gerektiği üzerinde durmaktadır.

Birer sosyal bilim olan sosyal çalışmada fenomenolojik içeriğe sahip pek çok araştırma alanlarından söz edilebilir. Özellikle mikro düzeyde müracaatçıların sorunlarını anlamada ve anlamlandırmada da önemli kolaylıklar sağlayabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında fenomenolojide örneğin bir kişinin eşinden neden ayrıldığı pratikte bir yer tutabilirken, araştırma sırasında hiçbir anlam taşımamaktadır. Bireyin neden ayrıldığı değil ayrılmasına ilişkin bireyin ne hissettiği fenomenolojinin asıl konusudur. Bu nedenle fenomenoloji mikro düzeyde bireyin anlaşılması ve bu bağlamda bireyin iyilik halinin arttırmaya yönelik seçenekleri görmemize olanak sağlayabilmektedir. Bu yönüyle fenomenoloji bireyin bir olay ve olguya ilişkin his, düşünce, algı ve deneyimleri röntgenleyerek, bu his, düşünce ve deneyimlere bilimsel kimlik kazandırma çabası olarak görülebilir. Fenomenoloji temel sorunsalı, nedensellik ilkesiyle insan yaşamını anlamlandırmanın mümkün olmayacağı, herhangi bir olay ya da olguya ilişkin "ne- nasıl oluyor" probleminin fenomenolojinin temel düşüncesi olduğu söylenebilir.

Alan yazında da ifade edildiği üzere fenomenolojik araştırmaların bilimsel bir yöntem olarak kullanılmasında, fenomenolojik indirgeme içinde olması ve tanımlayıcı olması gerektiği araştırmacıların dikkatinden kaçmamalıdır. Yine alan yazında ifade edildiği üzere fenomenoloji çalışmalarının veri analiz sürecinde katılımcılarla tekrardan görüşmeler yapılarak, doğru yorumlandığından emin olunmalı ve bu doğrultuda farklı uzmanların fikirlerine başvurulabileceği unutulmamalıdır. Diğer taraftan katılımcıların neyi-nasıl deneyimlediklerinin betimlenerek ana temalara ayrılması ve bu temalara ilişkin alt kodların oluşturulması, olguya dair deneyimin özüne inilmesinde önemli bir parametre olduğu araştırmacıların dikkat etmesi gereken bir diğer husus olarak hatırlanmalıdır.

Fon

Bu çalışmanın gerçekleştirilmesinde herhangi bir fondan faydalanılmamıştır.

Not

Bu çalışmada araştırma ve yayın etiğine uyulmuştur.

Kaynaklar

Budak, S. (2009). *Psikoloji sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat.

- Baker, C., Wuest, J. & Stern, P. N. (1992). Method slurring: *The Grounded Theory/ Phenomenology Example*. *Journal Of Advanced Nursing*, 17 (11), 1355-1360.
- Canatan, K. (2020). *Toplum felsefesi*. İstanbul: Beyan Yay.
- Cevizci, A. (2010). *Bilgi felsefesi*. İstanbul: Say Yay.
- Cevizci, A. (2013). *Felsefe sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yay.
- Creswell, J. W. ve Creswell, D. C. (2021). *Araştırma tasarımı*. (Çev. E, Karadağ). Ankara: Nobel Akademik. Yay.
- Creswell, J. W. (2023). *Nitel araştırma yöntemleri; beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni*. (Çev. Mesut Bütün, Selçuk Beşir Demir). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Çüçen, A. K. (2005). *Bilgi felsefesi*. Bursa: Asa Kitapevi.
- Douglas, A. (1996). Din fenomenolojisi. (Çev. Mehmet Katar). *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Cilt XXXV. 437-465.
- Duyan, V. (2012). *Sosyal hizmet temelleri yaklaşımları müdahale yöntemleri*. Ankara: Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Genel Merkezi.
- Duyan, V. (2018). *Sosyal hizmet kuram ve yaklaşımları*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yay.
- Giorgi, A. (1997). The theory, practice, and evaluation of the phenomenological method as a qualitative research procedure. *Journal of Phenomenological Psychology*, 28 (2), 235-260.
- Güleroğlu, S. (2023). *Husserl'in fenomenolojisinde hakikat arayışı ve yöntem sorunu*. (Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gür, A. (2021). Husserl fenomenolojisine köprüler kurmak. *Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 20 (1), 346-367.
- Heidegger, M. (2006). *Varlık ve zaman*. (Çev. Kaan H. Ökten). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Howard. J. (2005). *Epistemic issues in phenomenology*. *The shorter routledge encyclopedia of philosophy* (Ed. E. Craig). Routledge, London.
- Husserl, E. (1973). *Cartesian meditations*. (Çev. Dorion Cairns). Martinus Nijhoff, Fifth Impression.
- Husserl, E. (1997). *Kesin bilim olarak felsefe*. (Çev. A. Kaygı). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Husserl, E. (2003). *Fenomenoloji üzerine beş ders*. (Çev. Harun Tepe), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Kıral, B. (2021). Nitel araştırmada fenomenoloji deseni: *Türleri ve Araştırma Süreci Eğitim ve Öğretim Araştırmaları*. 10 (4), 92-103.
- Kleiman, S. (2004). Phenomenology: to wonder and search for meanings. *Nurse Researcher*, 11(4), 7-19.
- Marshall, G. (2009). *Sosyoloji sözlüğü*. (Çev. Osman Akınhay ve Derya Kömürcü). Ankara: Bilim ve Sanat Yay.
- Merriam, S. B. (2015). *Nitel araştırma*. (Çev. Selahattin Turan). Ankara: Nobel Akademik Yay.
- Moseley, A. (2008). *A'dan Z'ye felsefe*. (Çev. Ali Suha). İstanbul: NTV Yay.
- Neuman, W. L. (2022). *Toplumsal araştırma yöntemleri*. Nicel ve Nitel Yaklaşımlar. (Çev. Ö, Akkaya). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Patton. M. Q. (2018). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri*. (Çev. Mesut Bütün, Selçuk Beşir Demir). Ankara: Pegem Akademi.
- Sartre, J. P. (2009). *Varlık ve hiçlik fenomenolojik ontoloji denemesi*. (Çev. Turhan Ilgaz ve Gaye Çankaya Eksen). İstanbul: İthaki Yay.
- Sevimli, H. (2022). Fenomenoloji kitabı üzerine bir inceleme. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi*, 12(2), 68-73. <https://doi.org/10.53495/e-kiad.1220967>.
- Starks, H. ve Brown Trinidad, S. (2017). Choose your method: Phenomenology, discourse analysis, and grounded theory. *Qualitative Health Research*, 17(10), 1372-1380.
- Sofuoğlu, N. (2009). *Alfred Schutz'un fenomenolojik sosyolojisi ve din sosyolojisine uygulanabilirliği* (Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

- Sözbilir, M. (2019). Nitel Araştırma Desenleri. (Ed. Selçuk Karaman) *Araştırma Yöntem ve Teknikleri II* içinde, ss. 48-66. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açık ve Uzaktan Öğretim Fakültesi Yay.
- Şeker, A. (2018). Sosyal Çalışmanın Temel Kavramları. *Sosyal hizmete Giriş* içinde, ss. 1-32 Ed.: İlhan Tomanbay. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yay.
- Taşkın, F. (2021). Husserl'in temel kavramları, *Dört Öge*, 19, 151-168.
- Teater, B. (2019). *Sosyal hizmet kuram ve yöntemleri- uygulama için bir giriş*. Çev. Ed. A. Karatay. Ankara: Nika Yay.
- Öktem, Ü. (2005). Fenomenoloji ve Edmund Husserl'de apaçıklık evidenz problemi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 45(1), 27-55.
- Özalp, A., ve Ergen, R. (2017). Husserl'in fenomenolojisinde sembolik etkileşimciliğin kökenleri ve din. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 204-212. <https://doi.org/10.15869/itobiad.291770>
- Unat, O. (2012). Husserl ve görüngübilimcilik. *Dört Öge* (1), 11-16.
- Van Manen, M. (2007). Phenomenology of practice. *Phenomenology & Practice*. 1 (1), 11-30.
- Yalçın, H. (2022). Bir Araştırma deseni olarak fenomenoloji. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22 (Özel Sayı 2).
- Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yay.
- Yıldırım, G. (2018). Araştırma Yöntemleri. *Araştırma Yöntem ve Teknikleri I* içinde, ss. 83-108, Ed.: Selçuk Karaman, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yay.
- Yılmaz, T. K. (2019). Olgu Bilim. *Araştırma Yöntem ve Teknikleri II* içinde, ss. 111-130, Ed.: Selçuk Karaman, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açık ve Uzaktan Öğretim Fakültesi Yay.
- Zastrow, C. (2015). *Sosyal hizmete giriş*. Çev.: D.B. Çitçi, Ankara: Nika Yayınevi.
- Zengin, O. (2018). Görüşmeye Başlama: İlk Görüşme ve Amacın Belirlenmesi. *Sosyal Hizmette Görüşme İlke ve Teknikleri* içinde, ss. 26-44, Ed.: Gülay Günay, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yay.